View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk
brought to you by CORE
provided by Jagiellonian Univeristy Repository

LingVaria
Rok XIV (2019) | 1 (27) | s. 339–349
https://doi.org/ 10.12797/LV.14.2019.27.23

Maciej Rak
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
maciej.rak@uj.edu.pl
https://orcid.org/0000-0003-0042-1406

KAZIMIERZ NITSCH I ETNOLOGIA

Słowa klucze: Kazimierz Nitsch, Kazimierz Moszyński, historia polskiej etnologii, historia polskiej dialektologii
Keywords: Kazimierz Nitsch, Kazimierz Moszyński, history of Polish ethnology, history of Polish dialectology

Na dorobek naukowy Kazimierza Nitscha składają się prace z zakresu szeroko pojętego językoznawstwa polonistycznego i w mniejszym stopniu slawistycznego[1], a dokładniej: dialektologii, historii języka, współczesnego języka polskiego, poprawności językowej i kwestii ortograficznych (por. Nitsch 1954a, 1954b, 1955, 1958, 1994). Na tablicy nagrobnej na cmentarzu Rakowickim napisano bardzo krótko:

KAZIMIERZ NITSCH
JĘZYKOZNAWCA
1 II 1874 – 26 IX 1958

W bibliografii prac uczonego, liczącej ponad 700 pozycji, zestawionej przez Wandę Żurowską-Górecką (1954, 1958), na próżno szukać publikacji *stricte* etnologicz-

1 Nitsch – decyzją Jana Rozwadowskiego – habilitował się w 1905 r. na podstawie rozprawy slawistycznej *Stosunki pokrewieństwa języków lechickich* (1905), choć w rękopisie miał już poważną pracę dialektologiczną – *Dialekty polskie Prus zachodnich* (1907).

nych, gdyż – jak wiadomo – Nitsch nie był etnologiem. Jednak jego działalność naukowa, organizacyjna i dydaktyczna miała znaczny wpływ na rozwój tej dyscypliny w pierwszej połowie XX w. Bardziej zdają sobie z tego sprawę etnolodzy niż językoznawcy. Tak o Nitschu pisała np. Jadwiga Klimaszewska[2]:

> […] twórca szkoły dialektologicznej, odegrał w etnografii polskiej szczególną rolę. Nie tylko bowiem dał on w swych pracach […] wzór dla prac etnogeograficznych, nie tylko zwracał uwagę na konieczność uwzględniania – w badaniach terenowych – równocześnie obu stron: rzeczy i ich nazw, wszystko jedno, czy idzie o badania etnograficzne czy też o dialektologiczne. Ale […] słowa Nitscha, wypowiedziane we wstępie do jego słynnej syntezy dialektologii polskiej, zostały przyjęte jako program prac Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. „Synteza etnograficzna zupełnie u nas nie istnieje – pisał Nitsch. […] Nie mamy nawet próby podziału ludu polskiego, czy to według jego cech gospodarczych […], czy też według związanych z tym właściwości duchowych: pojęć społecznych czy zwyczajów towarzyskich" [Nitsch 1910b, s. 337––338]. Dzięki więc swym pracom oraz wyżej omawianym wytycznym Nitsch bardzo wydatnie zaważył na rozwoju etnografii polskiej (Klimaszewska 1967: 314–315).

Nieprzypadkowo o Nitschu możemy przeczytać w III tomie encyklopedycznego opracowania *Etnografowie i ludoznawcy polscy.* Jego sylwetkę naukową omówiła tu Katarzyna Zwiercan-Borucka (2010). Zasługi Nitscha dla polskiej i słowiańskiej etnologii scharakteryzował także w dwóch krótkich (trzystronicowych) artykułach Kazimierz Moszyński (1959a, 1959b). Z kolei Stanisław Bąk (1958/1959: 454–455) skupił się na omówieniu jego działań w poszerzaniu wiedzy o polskiej kulturze ludowej. W świetle korespondencji uczonego z Cezarią Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczową i Juliuszem Zborowskim (Rak 2018), a także cytowanej wyżej wypowiedzi J. Klimaszewskiej warto jeszcze raz przyjrzeć się wpływowi Nitscha na etnologię. W artykule zostały wydzielone dwie sfery jego działalności – organizacyjna i naukowa.

Działalność organizacyjna

Od 1905 r. K. Nitsch był zaangażowany w działalność Towarzystwa Ludoznawczego. Sprzyjał temu jego pobyt w latach 1917–1920 na uniwersytecie we Lwowie, gdzie był profesorem filologii słowiańskiej. To właśnie stolica Galicji, w której założono TL (w 1895 r.), była pierwszą siedzibą jego zarządu głównego. W 1917 r. Nitsch został zastępcą przewodniczącego TL, a w 1947 r. – członkiem honorowym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. 9 VI 1917 r. na zebraniu Zarządu Głównego TL, wznawiającym naukowe posiedzenia towarzystwa po przerwie spowodowanej działania-

2 Jadwiga Klimaszewska (1910–2006) – etnografka, uczennica Kazimierza Moszyńskiego, znawczyni kultury ludowej narodów słowiańskich, specjalistka w zakresie etnogeografii.

mi I wojny światowej, wygłosił referat *Dialektologia a materialna kultura ludowa w świetle konkretnych przykładów*, na którego podstawie rok później opublikował artykuł *Z geografii wyrazów polskich* (Nitsch 1918). Jak możemy przeczytać w streszczeniu tego wystąpienia:

> Prelegent wskazał we wstępie, że między językiem a kulturą ścisły – choć nie zawsze jasny – zachodzi związek; język, sam tej kultury produkt, towarzyszy ściśle wszystkim jej objawom, tak materialnym, jak i duchowym. Toteż i język ludowy związany jest z kulturą ludową, co się zwłaszcza wyraźnie uwydatnia przy kulturze materialnej, a to obcymi dla nas wyrazami odpowiadającymi niezauważanym u nas przedmiotom. Stąd konieczność uwzględniania równocześnie obu stron: rzeczy i ich nazw, wszystko jedno, czy idzie o badania etnograficzne czy też o dialektologiczne.
>
> W obu tych naukach nadzwyczaj ważne jest rozmieszczenie danego zjawiska, jego geografia; prowadzi ono do wyodrębnienia prowincji etnograficznych czy językowych, ich zaś wzajemny stosunek, zgoda czy rozbieżność granic (druga zwykle pozorna) pozwala na głębsze wejrzenie w przeszłość ludową, która zwykle niezapisana w historii państwowo-politycznej, niemniej jednak na podstawie wskazanych wyżej danych da się nieraz odtworzyć (Sprawozdanie: 314).

Podczas posiedzenia naukowego TL, które odbyło się 7 III 1918 r., Nitsch przedstawił językowe uzasadnienia roszczeń do ziem, które Polska utraciła po pokoju brzeskim (ibid.: 318). Należał również do komitetu redakcyjnego XX tomu „Ludu. Organu Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie", który z powodu zawieruchy wojennej ukazał się z datą 1914–1918.

W 1904 r. został członkiem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności, od 1914 r. współpracował z przywróconą w tej komisji sekcją etnograficzną (gdzie zetknął się m.in. z Eugeniuszem Frankowskim[3]). Od 1926 r. zasiadał w Komisji Etnograficznej Polskiej Akademii Umiejętności, w której sprawował funkcję zastępcy przewodniczącego (w latach 1937–1939).

Na działalność organizacyjną Nitscha składa się także założenie w 1929 r. wraz z Kazimierzem Moszyńskim wielojęzycznego (ukazały się tu teksty w językach: polskim, czeskim, rosyjskim, francuskim i niemieckim) „Ludu Słowiańskiego. Pisma poświęconego dialektologii i etnografii Słowian". Czasopismo to wychodziło do 1939 r., opublikowano cztery tomy: I – 1929/30, II – 1931, III – 1933, IV – 1938, każdy z nich był podzielony na dwie części – dialektologiczną (A), redagowaną przez Nitscha, i etnograficzną (B), której redaktorem był Moszyński. W ten sposób zmniejszano rozdźwięk między dialektologią i etnologią, rozejście się tych dwóch dyscyplin było przecież nadal świeżą sprawą. Nitsch był uczniem Lucjana Malinowskiego, przed którego epoką badania gwar i kultury ludowej dokonywały się w obrębie ludoznawstwa. Równolegle z czasopismem wychodziła „Biblioteka Ludu Słowiańskiego",

3 Eugeniusz Frankowski (1884–1962) – archeolog, etnograf, etnolog, muzeolog, iberysta (prowadził badania m.in. w Kraju Basków).

którą redagował Jan Stanisław Bystroń. W dziale językoznawczym „Biblioteki…" ukazały się trzy zeszyty (Stieber 1934; Małecki 1934, 1936), a w etnograficznym – dwa (Bystroń 1929; Klinger 1931).

Najważniejszym jednak osiągnięciem organizacyjnym Nitscha, które miało wpływ jednocześnie na rozwój etnologii i slawistyki, było założenie w 1925 r. Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego[4], na wzór Seminarium Słowiańskiego Uniwersytetu Karola w Pradze. Na początku lat 20. Nitsch zaproponował zreformowanie krakowskiego językoznawstwa slawistycznego tak, by mogło korzystać z osiągnięć innych dyscyplin i wpływać na ich rozwój. Utworzono więc Studium Słowiańskie, do którego początkowo należały katedry: Językoznawstwa Słowiańskiego (Nitsch), Języków Wschodniosłowiańskich (Iwan Ziłyński), Literatury Rosyjskiej (Wacław Lednicki), Literatury Ruskiej (Bohdan Łepki), Etnografii Słowiańskiej (Kazimierz Moszyński) i Historii Sztuki Narodów Słowiańskich (Wojsław (Vojeslav) Molè). Później włączono tu także Katedrę Filologii Południowosłowiańskiej (Mieczysław Małecki), a po wojnie Katedrę Języka Polskiego (Zenon Klemensiewicz). Kierownikami Studium byli kolejno: Nitsch (1925–1937), Molè (1937–1939), Małecki (1945–1946) i Tadeusz Lehr-Spławiński (1946–1951).

Bezpośrednio ze Studium Słowiańskim UJ związane jest sprowadzenie do Krakowa Moszyńskiego i umożliwienie mu zajmowania się etnologią w wymiarze akademickim, co ujął on następującymi słowami:

> Za Jego [K. Nitscha – M.R.] to więc sprawą począłem przed wielu laty pełnić obowiązki zastępcy profesora na Uniwersytecie Jagiellońskim, co pozwoliło mi na beztroskie oddanie się umiłowanej pracy; Jego nieustępliwym, nieznoszącym oporu staraniom zawdzięczałem nominację na profesora tejże uczelni; On to sprawił… (Moszyński 1959a: 17).

Zbieg okoliczności spowodował, że podczas wyprawy dialektologicznej ze studentami w Kieleckie latem 1924 r. Nitsch spotkał samotnie wędrującego Moszyńskiego (Klimaszewska 1967: 318; Gruszecka-Nitschowa 1977: 235). W taki sposób rozpoczęła się przyjaźń, która odcisnęła piętno na polskiej etnologii i nawet… rosyjskiej etnolingwistyce. Moszyński za sprawą Nitscha i – w mniejszym stopniu – J. Rozwadowskiego został zastępcą profesora (1 I 1926) w Katedrze Etnografii Słowian Studium Słowiańskiego UJ, choć nie miał stopni naukowych poświadczających wykształcenie etnologiczne, był bowiem samoukiem (dopiero w 1930 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1934 – zwyczajnego). Ten angaż miał ogromne znaczenie dla rozwoju polskiej etnologii – w Krakowie powstała wokół Moszyńskiego szkoła naukowa[5], tu też przygotował on dwa z trzech tomów monumentalnej *Kultu-*

4 Więcej o tej inicjatywie czytaj w artykule Mirosława Skarżyńskiego (2019).

5 Uczniami Moszyńskiego byli m.in.: Barbara Bazielich, Mieczysław Gładysz, Jadwiga Klimaszewska, Józef Obrębski, Zofia Szromba-Rysowa, Danuta Tylkowa, Anna Zambrzycka-Steczkowska,

ry ludowej Słowian (KLS), najlepszej do dziś syntezy chłopskiej kultury materialnej i duchowej krajów słowiańskich, oraz (przy udziale J. Klimaszewskiej) *Atlas kultury ludowej w Polsce* (AKLP). To właśnie KLS i poleskie prace Moszyńskiego (zwłaszcza *Polesie wschodnie* (1928)) inspirowały Nikitę I. Tołstoja do badań etnolingwistycznych, co sam podkreślał w przemówieniu z okazji nadania mu doktoratu *honoris causa* UMCS, 27 V 1992 r., por.:

> Wiadomo, że zainteresowanie geografią lingwistyczną zaczęło się od Mieczysława Małeckiego i Kazimierza Nitscha, a moje własne prace dotyczące geografii lingwistycznej na Bałkanach były kontynuacją ich dzieła.
>
> Uważaliśmy siebie za kontynuatorów, być może niedoskonałych, szkoły Kazimierza Moszyńskiego. Jeszcze w roku 1971 głosiłem wykład na temat szkoły Moszyńskiego i naszych planów. Wówczas moi przeciwnicy, w dobrym znaczeniu tego słowa, twierdzili, że szkoła Moszyńskiego jest przestarzała i obecnie powstały nowe szkoły. Świadomie i szczerze odpowiedziałem, że dobry konserwatyzm jest o wiele lepszy od nietrwałego nowatorstwa […].
>
> W tej uroczystej chwili chcę powiedzieć, że Moszyński to jakby drugi etap w badaniach starożytności słowiańskich po L. Niederlem, zaś trzeciej takiej osobistości slawistyka jeszcze nie wydała (Tołstoj 1996: 317–318).

W słowniku etnolingwistycznym N.I. Tołstoja (SD) mamy odesłania do dwóch prac Nitscha – *Atlasu językowego polskiego Podkarpacia* (AJPP – wspólnie z M. Małeckim) i *Małego atlasu gwar polskich* (MAGP).

Nitsch wsparł również innego etnologa – Bronisława Piłsudskiego (por. Nitsch 1960: 210–216). Po przyjeździe z Japonii do Krakowa w 1906 r. Piłsudski za radą Józefa Morozewicza zwrócił się do niego m.in. w sprawie publikacji materiałów dotyczących Ajnów. Nitsch nie był wtedy jeszcze profesorem UJ ani członkiem korespondentem AU, dlatego przedstawił Piłsudskiego Karolowi Potkańskiemu i J. Rozwadowskiemu. Za sprawą Rozwadowskiego z funduszu Spasowicza wydano *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore* (Piłsudski 1912), do dziś jedno z najważniejszych opracowań dotyczących Ajnów.

Pod kierunkiem Nitscha kształcili się nie tylko językoznawcy, lecz także etnolodzy. Studia z filologii słowiańskiej odbywali: J.S. Bystroń, Józef Obrębski i Mieczysław Gładysz. Nitsch uczestniczył też w przewodzie habilitacyjnym Kazimierza Dobrowolskiego.

Anna Kutrzeba-Pojnarowa. Dokładniej relację nauczyciel – uczeń w odniesieniu do K. Moszyńskiego i J. Obrębskiego omówiła Anna Engelking (2012).

Działalność naukowa

Rozwój geolingwistyki w Polsce, który zawdzięczamy Nitschowi, wpłynął na pobudzenie etnogeografii[6]. Jan Czekanowski wyraził to wprost, powołując się na wspominaną pracę Nitscha (1918), por.:

> Synteza etnograficzna jest jeszcze sprawą dalszej przyszłości. Dla zjawisk kulturowych nie posiadamy dotychczas tak licznych i dokładnych kartowań, jakie mógł dać K. Nitsch (1918) dla nazw przedmiotów kultury materialnej. Przez wzgląd jednak na wyniki osiągnięte przez autora, sprawa syntezy etnograficznej nabrała już bardzo konkretnej postaci (Czekanowski 1927: 168–169).

Etnogeografię Moszyński zaczął realizować samodzielnie w 1923 r. poprzez badania kwestionariuszowe nad kulturą materialną. Następnie – już jako pracownik Studium Słowiańskiego – w 1929 r. przygotował kwestionariusz dotyczący kultury duchowej i zainicjował zespołowe badania nad tym tematem. Objęto nimi 134 punkty równomiernie rozłożone na całym obszarze Polski w ówczesnych granicach. Wyniki prac terenowych Moszyńskiego i jego zespołu były podstawą AKLP, który wpisywał się w realizację postulatów niemieckiej szkoły Wörter und Sachen. Ukazały się trzy zeszyty (1934, 1935, 1936), obejmujące 29 map problemowych prezentujących zjawiska z zakresu kultury duchowej: 18 map poświęcono wierzeniom i zwyczajom, 6 – astronomii, 2 – chorobom, 2 – instrumentom muzycznym i 1 sposobom mierzenia czasu (Reichan, Woźniak 2004: 75). Docelowo AKLP miał zawierać kilkaset map, wojna przerwała prace, a zmiana granic kraju po 1945 r. ostatecznie zamknęła ten rozdział polskiej etnogeografii. Po wojnie Moszyński zajął się przygotowaniem *Polskiego atlasu etnograficznego* (PAE), którego redaktorem został Józef Gajek (1947)[7]. Ostatecznie jednak skupił się na innych tematach.

Nitsch i Moszyński weszli w skład komitetu organizacyjnego II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów, który odbył się 2–12 VI 1927 r. w kilku miastach Polski. Pierwszy z badaczy wygłosił w Katowicach odczyt *Struktura ludnościowa Śląska* (Zjazd: 11), a drugi wraz z Sewerynem Udzielą był przewodnikiem podczas wycieczki do podkrakowskich Bronowic (ibid.: 33). Nitsch uczestniczył także w III Zjeździe Słowiańskich Geografów i Etnografów, który odbył się 4–17 V 1930 r. w Jugosławii. Nie ma jednak pewnych informacji, czy wygłosił tam jakiś referat (por. sprawozdanie napisane przez Adama Fischera (1930)).

---

6 Wyczerpujące informacje na temat polskiej geolingwistyki i etnogeografii przynosi książka Jerzego Reichana i Kazimierza Woźniaka (2004). Szczegółowy przegląd prac i sposobów ujęcia faktów etnolingwistycznych na mapach znajduje się w artykule Stanisławy Niebrzegowskiej (2000).

7 Józef Gajek (1907–1987) – etnograf i etnolog, uczeń Adama Fiszera, profesor uniwersytetów w Lublinie, Poznaniu i Wrocławiu, a także w PAN. Prezes PTL w latach 1953–1956, redaktor naczelny „Ludu" w latach 1945–1968, kierownik naukowy i redaktor PAE.

Znamienna dla współpracy Nitscha i Moszyńskiego jest zbieżność dat. W 1934 r. nakładem PAU ukazały się: pierwszy w Polsce atlas lingwistyczny – AJPP (była to próba przed większym przedsięwzięciem, jakim był planowany przez Nitscha *Atlas gwar polskich*) oraz pierwszy w Europie atlas etnograficzny – AKLP. Na zestaw pytań, które zostały wykorzystane w AJPP, pewien wpływ miał Moszyński (por. AJPP: 6), podobnie jak uwagi Nitscha uwzględniono w AKLP (I: 2). Obydwa atlasy zawierały materiał pozyskany ze wsi zamieszkałych także przez mniejszości etniczne, w przypadku AJPP byli to Łemkowie, a w AKLP – dodatkowo Białorusini i Ukraińcy. Redaktorzy następcy AKLP, czyli PAE, również czerpali z dokonań Nitscha, zwłaszcza z MAGP, który miał tę przewagę nad AJPP, że uwzględniał cały obszar Polski. Jak podaje Moszyński (1959b: 102), Nitsch brał udział w pracach koncepcyjnych nad PAE – w 1955 r. (czyli w wieku 81 lat) uczestniczył we wrocławskiej konferencji poświęconej temu atlasowi.

W kontekście współpracy Nitscha i Moszyńskiego warto też wspomnieć o innym ważnym atlasowym przedsięwzięciu etnologów i językoznawców – *Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJW). Po raz pierwszy na szerszą skalę został tu bowiem zrealizowany postulat równoczesnego badania desygnatów i odpowiadających im znaków językowych.

Dorobek naukowy Nitscha jest wykorzystywany przez etnologów na różne sposoby. *Wybór polskich tekstów gwarowych* (Nitsch 1929) nie tylko dostarcza informacji na temat cech gwarowych i leksyki, lecz także dzięki odpowiedniemu doborowi fragmentów może być przydatny dla badaczy kultury ludowej. Tak skorzystał z *Wyboru…* Moszyński, który w KLS przywołał opisy zmory (II/1: 425) i rzucania uroku (II/1: 296). W zbiorze tym jest jednak znacznie więcej ciekawych informacji etnologicznych. Przyjrzyjmy się np. fragmentowi dotyczącemu czarownicy, który został zanotowany przez Feliksa Steuera w Sułkowie, pow. głubczycki:

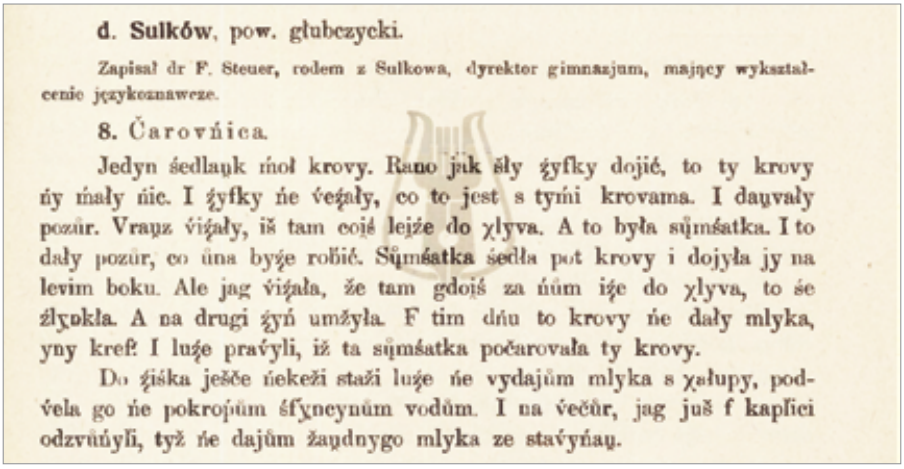

d. Sulków, pow. głubczycki.

Zapisał dr F. Steuer, rodem z Sulkowa, dyrektor gimnazjum, mający wykształcenie językoznawcze.

8. Čarovńica.

Jedyn śedlaṷk ḿoł krovy. Rano jak šły ẓyfky dojić, to ty krovy ńy ḿały ńic. I ẓyfky ńe v́eẓały, co to jest s tyḿi krovama. I daṷvały pozůr. Vraṷz v́iẓały, iš tam coiś lejźe do χlyva. A to była sṷmśatka. I to dały pozůr, co ůna byẓe roḃić. Sṷmśatka śedła pot krovy i dojyła jy na levim boku. Ale jag v́iẓała, že tam gdoiś za ńům iẓe do χlyva, to śe źlχnkła. A na drugi ẓyń umžyła. F tim dńu to krovy ńe dały mlyka, yny kref. I luẓe prav́yli, iž ta sṷmśatka počarovała ty krovy.

Do ẓiśka ješče ńekeži staži luẓe ńe vydajům mlyka s χałupy, podv́ela go ńe pokroṕům śfχncynům vodům. I na v́ečůr, jag juš f kapľici odzvůńyľi, tyž ńe dajům žaṷdnygo mlyka ze stav́yńaṷ.

(Nitsch 1929: 15).

Znajdujemy tu informacje, które w różnych wariantach były notowane na obszarze całej Słowiańszczyzny (por. np. hasło ВЕДЬМА w SD I: 299–301).

Tak samo jak *Wybór…* są traktowane przez etnologów AJPP i MAGP. W AJPP znajdziemy informacje m.in. o nazwach pożywienia (np.: m. 362: 'podwieczorek'; 363: 'mąka wrzucona na wrzącą wodę i zmieszana'; 364: 'kluski, klusek (gen. pl.)'; 365: 'placek bez drożdży pieczony na blasze'; 366: 'kwaśne mleko'; 367: 'twaróg (ser w pierwszym stadium, miękki, ociekający')) i ubioru (np.: m. 379: 'bielizna'; 384: 'spodnie luźne'; 385: 'góralskie spodnie wełniane'). Z kolei I tom MAGP dostarcza wiedzy m.in. o nazwach chałupy i jej części oraz nazwach części pługa, wozu i sań.

Osobne miejsce w dorobku Nitscha zajmują prace dotyczące podziału dialektów (np. 1910a, 1910b, 1911) i zasięgu języka polskiego (1919a, 1919b). Były one wykorzystywane jako argument lingwistyczny w ustalaniu przebiegu granic Polski po 1918 r.[8], a w połączeniu z wiedzą etnograficzną i historyczną pozwalają wnioskować o historycznym zasięgu plemion lechickich oraz o migracjach ludności. Jako przykład można tu podać wydzieloną w *Wyborze…* gwarę (w nomenklaturze zastosowanej w tym opracowaniu – dialekt) spisko-nowotarską. Tu cechy językowe (zwłaszcza przejście *-x* > *-f* oraz sufiks *-uvać*) dowodzą, że Spisz i podhalańskie wsie położone w dolinie Dunajca aż po Nowy Targ łączyły jakieś większe zależności. Historycy dostarczają na ten temat dokładniejszych informacji – była to jedna jednostka administracyjna, starostwo czorsztyńskie.

Z których prac Nitscha najczęściej korzystają etnolodzy? Na to pytanie nie sposób udzielić wiarygodnej odpowiedzi. Przyjrzyjmy się jednak przykładowo bibliografii załącznikowej *Kultury ludowej Słowian* (oczywiście znalazły się tu tylko te opracowania, które wyszły drukiem przed 1939 r., czyli datą publikacji ostatniej części KLS). Moszyński, pisząc KLS, korzystał z: AJPP, *Mowy ludu polskiego* (Nitsch 1911), *Wyboru…* oraz artykułu *Z geografii wyrazów polskich* (Nitsch 1918). W dwóch miejscach powołał się także na ustne konsultacje (KLS I: 139; II/2: 880).

Trwająca niemal 50 lat korespondencja Nitscha z J. Zborowskim (Rak 2018: 365––574) przekonuje, że dyrektor Muzeum Tatrzańskiego im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem pozostawał pod jego silnym wpływem naukowym, choć odszedł od językoznawstwa w stronę folklorystyki i etnologii. Zborowski gromadził dla Nitscha m.in. informacje na temat przejścia *-x* > *-k* (*-f*) w gwarach Podtatrza, zasięgu gwar polskich w Karpatach, a także obecności w nich wyrazów, które później zostały opracowane w *Studiach z historii polskiego słownictwa* (Nitsch 1948). Warto w tym miejscu podkreślić, że Nitsch właściwie nie prowadził systematycznych badań dialektologicznych na Podhalu, a większość szczegółowych informacji na temat tamtejszych gwar pozyskał właśnie od Zborowskiego.

8 Pewne uwagi na ten temat znajdziemy w liście J. Zborowskiego do K. Nitscha ze stycznia 1919 r. (Rak 2018: 400–401). Nitsch rozwinął tę myśl również w kilkuczęściowym artykule *Granice państwa a granice dialektów* (1920–1925).

Podobnie swego rodzaju konsultacje naukowe z Nitschem prowadziła C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa (por. Rak 2018: 163–249), ale między uczonymi był inny typ relacji. O ile Nitscha i Zborowskiego łączyło zainteresowanie gwarami i kulturą ludową Podtatrza, o tyle Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa i Nitsch korespondowali na tematy znacznie szersze i ogólniejsze, przede wszystkim była to organizacja życia naukowego w Polsce i kariera akademicka badaczki, zwłaszcza sprawa jej habilitacji (por. np. list z 25 XI 1921 r., Rak 2018: 205–207). Trudność w szczegółowym określeniu wzajemnego oddziaływania naukowego obydwojga uczonych wynika z tego, że nie dysponujemy wydaną korespondencją zwrotną, od Nitscha do Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej.

***

Przegląd działań K. Nitscha na rzecz rozwoju etnologii przekonuje, że należał on do badaczy, których zainteresowania były bardzo szerokie, ale pole pracy – ściśle określone. Jako językoznawca odcisnął piętno na etnologii, a także historii, zwłaszcza dotyczącej osadnictwa (zasięgu plemion i ich migracji). Ten wątek jego działalności naukowej wciąż jednak pozostaje nieopracowany.

Literatura

AJPP: M. Małecki, K. Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, cz. I: *Mapy*, cz. II: *Wstęp, objaśnienia, wykazy wyrazów*, Kraków 1934.

AJW: *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, red. Z. Sobierajski, J. Burszta (t. I–VI), Wrocław 1979–1991, Z. Sobierajski (t. VII–XI), Wrocław – Poznań 1992–2005.

AKLP: K. Moszyński, *Atlas kultury ludowej w Polsce*, z. 1 (oprac. wspólnie z J. Klimaszewską), 1934, z. 2 (oprac. wspólnie z J. Klimaszewską i M. Bytnarówną), 1935; z. 3 (oprac. wspólnie z J. Klimaszewską), 1936, Kraków.

Bąk S., 1958/1959, *Kazimierz Nitsch jako dialektolog, badacz i znawca kultury ludowej (1 II 1874–26 IX 1958)*, „Lud" 45, s. 427–458.

Bystroń J.S., 1929, *Bibliografia etnografii polskiej*, „Biblioteka Ludu Słowiańskiego", nr 1, Kraków.

Czekanowski J., 1927, *Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze*, Lwów.

Engelking A., 2012, *Kazimierz Moszyński i Józef Obrębski: nauczyciel i uczeń*, „Lud" 96, s. 139–155.

Fischer A., 1930, *III Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnologów w Jugosławii 1930*, „Lud" 29, s. 198–201.

Gajek J., 1947, *Polski Atlas Etnograficzny (L'Atlas Ethnographique Polonais)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska", „Sectio F: Historia" suplement, s. 1–67.

Gruszecka-Nitschowa A., 1977, *Całe życie nad przyrodą mowy polskiej. Kazimierz Nitsch i jego prace*, Kraków.

Klimaszewska J., 1967, *Katedra etnografii Słowian (1926–1964) na tle rozwoju etnografii w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1811–1925*, [w:] S. Mikucki (red.), *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego UJ*, „Zeszyty Naukowe UJ", „Prace Historyczne", nr 16, Kraków, s. 303–339.

Klinger W., 1931, *Doroczne święta ludowe a tradycje grecko-rzymskie*, „Biblioteka Ludu Słowiańskiego", nr 2, Kraków.

KLS: K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, t. I: *Kultura materialna*, 1929; t. II: *Kultura duchowa*, cz. 1: 1934, cz. 2: 1939, Kraków.

MAGP: *Mały atlas gwar polskich*, oprac. Pracownia Dialektologiczna (od t. IV Pracownia Atlasu i Słownika Gwar Polskich) Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, t. I–II pod kierunkiem K. Nitscha, t. III–XIII pod kierunkiem M. Karasia, Wrocław – Kraków 1957–1970.

Małecki M., 1934, *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w soluńskiem)*, cz. I: *Teksty*, „Biblioteka Ludu Słowiańskiego", Dział A, nr 2, Kraków.

Małecki M., 1936, *Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w soluńskiem)*, cz. II: *Słownik*, „Biblioteka Ludu Słowiańskiego", Dział A, nr 3, Kraków.

Moszyński K., 1928, *Polesie wschodnie. Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeczyckiego*, Warszawa.

Moszyński K., 1959a, *Kazimierz Nitsch (1874–1958)*, „Etnografia Polska" 2, s. 15–17.

Moszyński K., 1959b, *Zasługi Kazimierza Nitscha dla etnografii Polski i Słowiańszczyzny*, „Język Polski" XXXIX, s. 100–103.

Niebrzegowska S., 2000, *O kartografowaniu faktów etnolingwistycznych*, „Etnolingwistyka" 12, s. 279–296.

Nitsch K., 1905, *Stosunki pokrewieństwa języków lechickich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie" III, nr 1, s. 1–57.

Nitsch K., 1907, *Dialekty polskie Prus zachodnich*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie" III, nr 3, s. 101–284, 305–395.

Nitsch K., 1910a, *Próba podziału gwar polskich*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie", rok 1909, XIV, z. 8, s. 3–6.

Nitsch K., 1910b, *Próba ugrupowania gwar polskich (z mapą)*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny" t. XLVI, s. 336–365.

Nitsch K., 1911, *Mowa ludu polskiego. Z mapą*, Kraków.

Nitsch K., 1918, *Z geografii wyrazów polskich*, „Rocznik Slawistyczny" VIII, s. 60–148.

Nitsch K., 1919a, *Limites linguistiques polonaise-tchèque et polonaise-slovaque*, Kraków.

Nitsch K., 1919b, *Territoires polonais en Hongrie septentrionale*, Paris.

Nitsch K., 1920–1925, *Granice państwa a granice języka polskiego. I. Polacy na dawnych Węgrzech*, „Język Polski" V, 1920, s. 97–101; *II. Granica polsko-czeska*, „Język Polski" VI, 1921, s. 41–46; *III. Granica polsko-niemiecka na Śląsku*, „Język Polski" VII, 1922, s. 97–102; *IV. Południowa i zachodnia granica Wielkopolski*, „Język Polski" VIII, 1923, s. 33–37; *V. Zachodnia granica polskiego Pomorza (z mapką)*, „Język Polski" IX, 1924, s. 80–86; *VI. Północna granica polsko-niemiecka*, „Język Polski" X, 1925, s. 129–135.

Nitsch K., 1929, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Lwów.

Nitsch K., 1948, *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków.

Nitsch K., 1954a, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław.

Nitsch K., 1954b, *Wybór pism polonistycznych*, t. III: *Pisma pomorzoznawcze*, Wrocław.

Nitsch K., 1955, *Wybór pism polonistycznych*, t. II: *Studia wyrazowe*, Wrocław.

Nitsch K., 1958, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław.
Nitsch K., 1960, *Ze wspomnień językoznawcy*, Kraków.
Nitsch K., 1994, *Świat mowy polskiej*, wybór i oprac. S. Urbańczyk, Warszawa.
PAE: J. Gajek (red.), *Polski atlas etnograficzny*, t. I–VI, Wrocław 1964–1981.
Piłsudski B., 1912, *Materials for the Study of the Ainu Language and Folklore*, Cracow.
Rak M., 2018, *Materiały do dziejów polskiej dialektologii i etnologii. Listy Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowej, Adama Fischera, Antoniego Kaliny, Izydora Kopernickiego, Kazimierza Nitscha, Seweryna Udzieli, Juliusza Zborowskiego*, „Biblioteka LingVariów", t. 25, Kraków.
Reichan J., Woźniak K., 2004, *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne*, Kraków.
SD: N.I. Tolstoj (red.), *Slavânskie drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'*, t. 1: *A (Avgust) – G (Gus')*, 1995; t. 2: *D (Davat') – K (Kroški)*, 1999; t. 3: *K (Krug) – P (Perepelka)*, 2004; t. 4: *P (Pereprava čerez vodu) – S (Sito)*, 2009; t. 5: *S (Skazka) – Â (Âŝerica)*, 2012, Moskva.
Skarżyński M., 2019, *Geneza i początki Studium Słowiańskiego UJ*, „LingVaria" nr 1 (27), s. 11–33, [on-line:] https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.01.
Sprawozdanie: *Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie za lata 1911–1918*, „Lud" 20, 1914–1918, s. 311–331.
Stieber Z., 1934, *Stosunki pokrewieństwa języków łużyckich*, „Biblioteka Ludu Słowiańskiego", Dział A, nr 1, Kraków.
Tołstoj N.I., 1996, *Przemówienie z okazji nadania doktoratu* honoris causa *w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (27 maja 1992 r.)*, „Etnolingwistyka" 8, s. 317–318.
Zjazd: *II Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce 2–12 czerwca 1927. Program*, Kraków 1927.
Zwiercan-Borucka K., 2010, *Kazimierz Ignacy Nitsch (1874–1958)*, [w:] A. Spiss, Z. Szromba-Rysowa (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice bibliograficzne*, t. III, Wrocław – Kraków, s. 187–195.
Żurowska-Górecka W., 1954, *Bibliografia prac naukowych prof. Kazimierza Nitscha 1895––1953*, [w:] K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. I, Wrocław, s. VII–XXXIX.
Żurowska-Górecka W., 1958, *Bibliografia prac naukowych prof. Kazimierza Nitscha. Uzupełnienia do bibliografii zamieszczonej w t. I*, [w:] K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*, t. IV: *Pisma dialektologiczne*, Wrocław, s. 488–490.

Kazimierz Nitsch and Ethnology
Summary

The paper discusses a little known aspect of Kazimierz Nitsch's work – his contribution to the development of Polish ethnology. It is shown that his influence had a dual character: organizational (work in the structures of the Polish Ethnological Society; creation of the Slavic Institute at the Jagiellonian University, which housed the Chair of Slavic Ethnography; foundation of the *Lud Słowiański* journal ('The Slavic Folk'); support for ethnologist, e.g. Kazimierz Moszyński and Bronisław Piłsudski), as well as scientific (stimulation of ethnogeography; providing data for ethnologists in linguistic works).